

Ilam University

Iranian Association
of Constitutional Law

Understanding the Use of Soft Power in Dealing with Armed Conflicts; From the Additional Protocols of the 1949 Geneva Conventions to the Territory of the Iranian Legal System, Looking at the Approach of the Arab Republic of Egypt

Peyman Namamian¹, Arefeh Isaiyan²

1. Associate Prof. of Law Dep., Faculty of Administrative Sciences and Economics, Arak University, Arak, Iran, (Corresponding Author). E-mail: p-namamian@araku.ac.ir

2. M.A in Human Rights, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: arefe.issayan@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Humanitarian law or, in other words, the law of armed conflicts, in its traditional sense, is a branch of the law of war that oversees international and non-international armed conflicts with the aim of curbing violence and reducing human suffering, protecting the rights of victims and civilians, and imposing military restrictions on methods and tools. It is used in conflicts. The above standards have been extensively stipulated in the four Geneva Conventions of 1949 as well as additional protocols.

Article history:

Received 2 February 2024

Received in revised form 9 March 2024

Accepted 19 March 2024

Available online 26 March 2024

However, the additional protocols have rules that cover the provisions in the four conventions in a way in different dimensions. In this sense, joining and also the approach of the governments towards complying with the existing regulations during armed conflicts is important. Meanwhile, the Arab Republic of Egypt, in approving the additional protocols to the Geneva Conventions, while expressing its minimum level of legal and legal protection, emphasized its obligation to comply with all the provisions of the additional protocols according to reciprocity, that it has the right to react against Any breach of obligations imposed by either party defends. However, this article, while adopting a documentary approach with a descriptive analytical method, has attempted to examine the existing provisions in the Geneva Conventions and will try to provide an analysis of the capacity framework of Iran's legal territory with a view to the approach of the Arab Republic of Egypt to the standards stipulated in the additional protocols.

Keywords:

humanitarian law,
international and non-
international armed conflicts,
quadruple conventions of
1949,
additional protocols,
laws of Iran and Egypt

Cite this article: Namamian, Peyman., Isaiyan, Arefeh. (2024). Understanding the Use of Soft Power in Dealing with Armed Conflicts; From the Additional Protocols of the 1949 Geneva Conventions to the Territory of the Iranian Legal System, Looking at the Approach of the Arab Republic of Egypt. *Comparative Studies on Islamic Countries Law*, 2 (1), 33- 44. <http://doi.org/10.22034/LCS.2024.2015504.1031>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/LCS.2024.2015504.1031>

Publisher: Ilam University.

Ilam University

Iranian Association
of Constitutional Law

شناخت کاربست قدرت نرم در مقابله با مخاصمات مسلحانه؛ از پروتکل‌های الحاقی کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو تا قلمرو نظام حقوقی ایران با نگاهی به رویکرد جمهوری عربی مصر

پیمان نمایان^۱ | عارفه عیسیان^۲

۱. دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اراک، اراک، ایران، (نویسنده مسئول) رایانامه: p-namamian@araku.ac.ir
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بشر، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: arefe.issayan@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

حقوق بشردوستانه و یا به تعبیری حقوق مخاصمات مسلحانه، در مفهوم سنتی خود شاخه‌ای از حقوق جنگ است که ناظر بر مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی با هدف مهار خشونت و کاهش آلام بشری، صیانت از حقوق قربانیان و غیرنظامیان و اعمال محدودیت‌های نظامی در شیوه‌ها و ابزارهای مورد استفاده در مخاصمات است. موازین فوق به نحو مبسوطی در کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و نیز پروتکل‌های الحاقی مقرر شده است. به‌علاوه پروتکل‌های الحاقی دارای قواعدی بوده که مقررات موجود در کنوانسیون‌های چهارگانه را به نحوی در ابعاد گوناگون تحت پوشش قرار می‌دهند. بدین لحاظ پیوستن و نیز رویکرد دولت‌ها نسبت به رعایت مقررات موجود در آن‌ها حین مخاصمات مسلحانه مورد اهتمام است. این در حالی است که جمهوری عربی مصر، در تصویب پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو، ضمن ابراز حداقل سطح حمایت قانونی و حقوقی خود، نسبت به اعلام تعهد خود در رعایت کلیه مفاد پروتکل‌های الحاقی وفق رفتار متقابل تأکید نمود که از حق واکنش در برابر هرگونه نقض تعهدات تحمیلی توسط هر یک از طرفین دفاع می‌کند. به‌هر روی، این مقاله ضمن اتخاذ رویکرد اسنادی با روش توصیفی تحلیلی، مبادرت به بررسی مقررات موجود در کنوانسیون‌های ژنو نموده و درصدد ارائه تحلیلی از چارچوب ظرفیت قلمرو حقوقی ایران با نگاهی به رویکرد جمهوری عربی مصر نسبت به موازین مقرر در پروتکل‌های الحاقی خواهد بود.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۷

کلیدواژه‌ها:

حقوق بشردوستانه،

مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و

غیر بین‌المللی،

کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹،

پروتکل‌های الحاقی،

حقوق ایران و مصر.

استناد: نمایان، پیمان؛ عیسیان، عارفه (۱۴۰۳). شناخت کاربست قدرت نرم در مقابله با مخاصمات مسلحانه؛ از پروتکل‌های الحاقی کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو تا قلمرو نظام حقوقی ایران با نگاهی به رویکرد جمهوری عربی مصر. *مطالعات تطبیقی حقوق کشورهای اسلامی*، ۲ (۱)، ۳۳-۴۴.

<http://doi.org/10.22034/LCS.2024.2015504.1031>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه ایلام.

مقدمه

اهمیت و جایگاه فزاینده حقوق بشر و بشردوستانه در حیات جمعی و زیست بین‌المللی در دوران معاصر، مسئله‌ای غریب و ناشناخته نیست، بلکه چنین پدیده‌ای را می‌توان به‌سادگی با مطالعه نظریات حقوقدانان و نیز مراجعه به اسناد و مصوبات سازمان‌های بین‌المللی حقوق بشری و رویکرد نهادهای مدنی پایش و نظارت بر اجرای حقوق بشردوستانه به‌خوبی ملاحظه کرد. هرچند اغلب از این مقوله به‌مثابه مجرای ابزاری شدن حقوق استفاده می‌شود و کرامت انسانی بازیکه سیاست‌های غیرانسانی قرار گرفته است، اما حقیقت آن‌ها و کرامت بشر و نقش آن در گیتی، بر ره پویان حق و جویندگان صلح واقع پوشیده نبوده و نیست (ساعد، ۱۳۸۹: ۸۵).

این در حالی است که «آنتونیو گوترش» دبیرکل سازمان ملل متحد به شورای امنیت هشدار داد و خواستار احترام بیشتر به حقوق بشردوستانه بین‌المللی از طریق اقدام و پاسخگویی، جهان به تعهدات خود برای محافظت از غیرنظامیان در مخاصمات مسلحانه^۱ شد.^۲

باین‌حال، حقوق بین‌الملل بشردوستانه تعهدی بین‌المللی در خصوص احترام به انسان را در زمان جنگ فراهم ساخته و بدین ترتیب عزم دولت‌ها را در الزام‌آور بودن رعایت این حقوق به نمایش می‌گذارد؛ بنابراین هدف آن محدودیت آثار جنگ است به افراد غیرنظامی و اهداف جنگی است. این تعهدات مربوط به حمایت از قربانیان جنگ، محدودیت و یا ممنوعیت استفاده از انواع تسلیحات نظامی، حفاظت از اهداف خاص و چارچوب صلاحیت نظام حقوق بین‌الملل است (Henckaerts and Doswald-Beck, 2005: 214-219).

به‌هر روی، پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون ۱۹۷۷ ژنو اسنادی هستند که در تکمیل حقوق بشردوستانه مندرج در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و برای تکمیل نواقص و کاستی‌های این کنوانسیون‌ها تدوین شده‌اند. مهم‌ترین ویژگی این کنوانسیون‌ها تفکیک میان نظامیان و غیرنظامیان است بدین ترتیب که تمامی طرفین مخاصمه مسلحانه باید از هدف قراردادن غیرنظامیان یا اهداف غیرنظامی خودداری کنند.^۳ البته به دنبال شکل‌گیری ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در سال ۱۹۴۹ و پروتکل الحاقی دوم به این کنوانسیون‌ها در سال ۱۹۷۷، جامعه جهانی به مفهوم آستانه مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی، به‌عنوان مرز عبور از وضعیت‌هایی چون شورش و درگیری‌های پراکنده داخلی و ظرفیتی مؤثر در کاهش حقوق حاکمیتی و حتی پایان بخشیدن به صلاحیت انحصاری محاکم داخلی دول محل وقوع مخاصمه، توجه نشان دادند (موسوی و تفرشی‌خامنه، ۱۳۹۵: ۸۰۳).

لازم به‌ذکر است در پروتکل اول حفظ حقوق غیرنظامیان و نظامیانی است که از کشور خود در مقابل جنگی منظم یا کلاسیک به شیوه‌های نامنظم یا چریکی دفاع می‌کنند. این پروتکل در جنگی که یک طرف آن را جنگجویان نامنظم و چریک‌ها تشکیل می‌دهند و در طرف دیگر دولتی خارجی قرار دارد که با نیروی منظم می‌جنگد، حمایت‌های زیادتری از جنگجویان نامنظم کرده است. در ضمن، بر اساس پروتکل دوم گروه‌های مسلح غیردولتی

۱- برخی ادعان می‌دارند مخاصمات مسلحانه امروزی مشابه جنگ‌های متعارف و نظام‌مند نیست که در کتاب‌های تاریخ تکرار شده است. در قرن بیست و یکم، مفهوم سیاسی «جنگ» با مفهوم واقعی «مخاصمه مسلحانه» جایگزین شده است. حقوق بین‌الملل بشردوستانه اصلی‌ترین شاخه حقوقی بین‌المللی است که مخاصمات مسلحانه را کنترل و تنظیم می‌کند (Amarasinghe, 2023: 1).

2- U.N, Security Council, Meetings Coverage and Press Releases, "International Laws Protecting Civilians in Armed Conflict Not Being Upheld, Secretary-General Warns Security Council, Urging Deadly Cycle Be Broken", 23 May 2023, <https://press.un.org/en/2023/sc15292.doc.htm>

۳- براساس ماده ۱۳ پروتکل الحاقی حمله مستقیم به افراد و جمعیت‌های غیرنظامی ممنوع است و همچنین هدف حمله قرار دادن جمعیت غیرنظامی و اعمال خشونت باری را که هدف عمده آن، گسترش ترس و وحشت در میان جمعیت غیرنظامی باشد، ممنوع می‌کند (جهان‌تیغ و نجیف، ۱۳۹۷: ۴۲).

که با نیروهای مسلح دولتی پیکار می‌کنند تحت شرایطی واجد برخی حقوق و تکالیف می‌شوند و نیز موظف به رعایت آن هستند.^۱

با این‌همه، این مقاله درصدد پاسخی منطقی به پرسش‌های ذیل است که به ذهن متبادر می‌شوند.

الف. نحوه واکنش دولت‌ها به مخاصمات مسلحانه به چه نحوی است؟

ب. درگیری‌های مسلحانه غیربین‌المللی و چگونه می‌توان بر این چالش‌ها غلبه کرد؟

قلمرو حقوق بشر دوستانه

ضرورت چارچوب مصلحتی اقدامات تقنینی از سوی دولت‌ها در مقدمه و مواد ۱ و ۱۷ اساسنامه رُم مقرر شده است. جرائم بین‌المللی شناخته‌شده در چارچوب نظام حقوق بین‌الملل نیز تنها جرائم مقرر در اساسنامه از جمله نسل‌زدایی، جرائم ضدبشری و جرائم جنگی نیست، بلکه جرائم جنگی که مصادیق آن در اساسنامه ذکر نشده‌اند را نیز شامل می‌گردد^۲ و برخی از جرائم مصداق نقض حقوق بشردوستانه بین‌المللی در مخاصمات مسلحانه داخلی و شکنجه و اعدام‌های بدون محاکمه عادلانه و «ناپدید نمودن اجباری» که به‌صورت گسترده و سازمان‌یافته ارتکاب نیافته باشد.^۳ بنابراین برای اعمال این‌گونه نظامات مورد نظر جامعه بین‌المللی فراهم گردد، دولت‌ها باید تعهد به وارد نمودن چنین مقرراتی را در حقوق داخلی خود بنمایند.

برای اعمال حقوق بشردوستانه بین‌المللی روش‌های گوناگونی وجود دارد. یکی از روش‌ها، روش سنتی تلافی است؛ اگر چه مشروعیت آن امروزه مورد اختلاف است، اما در توصیف این روش باید اظهار نمود که یکی از اطراف مخاصمه در پاسخ به نقض مقررات از سوی طرف دیگر مخاصمه، از جنگ‌افزارهای غیرقانونی استفاده می‌کند. این اقدامات یا به‌منظور پایان بخشیدن به رفتار غیرقانونی و یا به هدف تنبیه طرف مخاصمه و بازداشتن وی از نقض مقررات صورت می‌گیرد. استفاده از روش مذکور جهت اجرای حقوق بشردوستانه بین‌المللی، به علت افزایش منازعات به باد انتقاد قرار گرفته است. منتقدان استدلال می‌کنند که بی‌اثر بودن این روش‌ها به کرات اثبات شده است. به‌علاوه، کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل اول الحاقی، استفاده از این شیوه را به‌شدت محدود می‌کند (کاسسه، ۱۳۸۲: ۱۷۶).

گذشته از آن، اقداماتی از قبیل نقض حقوق بشر، جرائم ضدبشری، در هیچ شرایطی، تحت عنوان اقدامات تلافی‌جویانه مجاز نیستند (413-Prorost, 1994: 383). روش دیگر جستجوی سازوکار ویژه همچون تعیین یک قدرت خارجی برای نظارت و اجرای تعهدات بین‌المللی اطراف مخاصمه، مورد توافق اطراف مخاصمه است. این مورد نیز در اجرا چندان توفیقی به همراه نداشته است؛ چراکه پس از لازم‌الاجرا شدن کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو، تاکنون تنها در سه مورد از این روش استفاده شده است.^۴ البته روش دیگری نیز متصور بوده و آن بهره‌گیری از سازوکارهای حقیقت‌یابی، از قبیل تشکیل کمیسیون حقیقت‌یاب است که در پروتکل اول الحاقی پیش‌بینی شده است. یکی از نقاط مثبت این مورد گرایش آشکار از نقض این حقوق فراهم می‌شود که می‌تواند به تعقیب جرائم کمک

۱- لازم‌به‌ذکر است در بین کشورهای همسایه ایران، نظیر افغانستان، قطر، عربستان، ترکمنستان، امارات، کویت، عمان، بحرین و ارمنستان عضو هر دو پروتکل شده‌اند. البته، کشورهای پاکستان، عراق، آذربایجان و ترکیه با توجه وضعیت خود به این کنوانسیون‌ها ملحق نشده‌اند.

۲- مانند نقض شدید مقررات پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو راجع به قربانیان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی در مورخ ۸ ژوئن سال ۱۹۷۷.

۳- موضوع پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو مورخ ۱۲ دسامبر ۱۹۷۷.

۴- الف) در سال ۱۹۵۶ در منازعه کانال سوئز میان مصر به عنوان یک طرف تنازع و فرانسه و انگلستان به عنوان طرف دیگر؛ ب) جنگ ۱۹۷۱ بین هند و پاکستان، اگر چه هند سرعت توافق خود را پس گرفت.

کند و در اجرای آن مؤثر باشد (shearer, 1994: 75) شورای امنیت با صدور قطعنامه ۷۸۰ (۱۹۹۲) از دبیرکل سازمان ملل خواست تا در رابطه با نقض شدید کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ و موارد دیگر نقض فاحش حقوق بشردوستانه بین‌المللی در یوگسلاوی سابق به تحقیق، گردآوری شواهد و گزارش از طریق تشکیل کمیسیون کارشناسان بپردازد. از این‌رو، شورای امنیت در تلاش بود که با تأسیس این کمیسیون دولت‌های عضو سازمان ملل متحد را وادار نماید تا از نقض تعهدات خود به‌موجب مقررات بشردوستانه بین‌المللی خودداری کنند (Meron, 2000: 239).

البته تفکری وجود دارد که بر اساس آن اجرای حقوق بشردوستانه از طریق عملیات نظامی در رفتار افراد، متخاصم را تحت تأثیر قرار می‌دهد، به‌گونه‌ای که می‌پندارند با اجرای حقوق بشردوستانه، امتیاز و مزیتی به حریف واگذار نموده‌اند (دمج، ۱۳۸۳: ۴۰) همچنین در خصوص قابلیت اعمال حقوق بشردوستانه بین‌المللی، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ مقرر نموده است: «اعمال کنوانسیون ژنو هیچ ارتباطی به حاکمیت طرف‌های یک درگیری پیدا نمی‌نماید. صرف‌نظر از وضعیت یک سرزمین، کنوانسیون ژنو نسبت به کلیه مواردی اعمال خواهد شد که سرزمین در جریان درگیری مسلحانه به اشغال در آمده باشد» (Krefzmer, 2003: 80).

درواقع برای سرکوب این تفکر و اینکه می‌توان با رفتار بشردوستانه از خسارات ناخواسته و رنج و آزار غیرضروری جلوگیری به عمل آورد، حقوق بشردوستانه به وجود آمده است. به همین جهت، باید این نکته مورد توجه و آموزش داده شود که در زمان مواجهه فرد نظامی با یک هدف نظامی که در کنار آن اهداف غیرنظامی نیز وجود دارند، از شیوه‌ها و وسایلی استفاده نمایند که کمترین خسارات و آسیب را برای اهداف غیرنظامی در پی دارد و حتی‌الامکان از ایراد خسارات به آسان ممانعت به عمل آورند (Arnold and Hildbrand, 2005: 31-57).

در خاتمه این بحث باید اشاره نمود که به‌طور کلی، اصول و قواعد مصلحتی حقوق بشردوستانه، در فرهنگ‌های باستانی از قبیل سومر، یونان، ایران و ... ریشه دارد، اما در این راستا در ایران باستان، افکار و اندیشه‌های زرتشت پیامبر، در ترویج راستی و کردار نیک به‌صراحت و روشنی در رفتار پادشاهان و کتیبه‌ها و آثار ایرانی منعکس شده است. به‌علاوه، در فرهنگ اسلامی به‌ویژه آیات قرآن کریم نیز قواعد و معیارهای بسیار زیادی در رابطه با حقوق بشردوستانه وجود دارد. به‌علاوه در ابواب فقه، پس از عبادات، مهم‌ترین بخش ضروریات دین، حقوق بشردوستانه است (ر.ک: یوسفی‌راد، ۱۳۸۶: ۱۲۴-۱۰۶؛ ایدرم، ۱۳۸۶: ۱۸۳-۱۶۱؛ ارگانی، ۱۳۸۶: ۲۴۰-۱۹۵).

ایران و پروتکل‌های الحاقی

در یک نگاه کلی تصویب این پروتکل‌ها دستاوردی مهم و قابل تحسین است.^۱ به‌ویژه آنکه کشورهای جهان سوم در زمان تدوین این پروتکل‌ها نقشی فعال داشته‌اند. امروزه بخش اعظم کشورهای جهان به این پروتکل‌ها پیوسته‌اند ولی شمار دولت‌های عضو پروتکل اول بیشتر از دولت‌های متعهد پروتکل دوم است زیرا پروتکل دوم همچنان از دید برخی دولت‌ها محدودکننده حاکمیت به نفع گروه‌های شورشی و تجزیه‌طلب است. به نظر می‌رسد دولت باید دلایل توجیهی بیشتری در لزوم پیوستن به هر یک از این پروتکل‌ها ارائه می‌داد. شایان‌ذکر است که با توجه به بررسی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و در پرتو تحولات دهه اخیر می‌توان ادعا کرد که جامعه جهانی

۱- نمایندگی دائم ایران در سازمان ملل متحد با استناد به یادداشت شماره LA/COD/۱/۲ مورخ ۱۷ ژانویه ۲۰۲۲ برای ارائه اطلاعات و مشاهدات راجع به اجرای قطعنامه ۱۳۸۷/۷۵ مجمع عمومی مورخ ۱۵ دسامبر ۲۰۲۰ مراتبی را در چارچوب «وضعیت پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ و مربوط به حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه» اعلام کرد؛

برای بسیاری از مقررات این پروتکل‌ها ارزشی عرفی قائل است و کشورها بدون آنکه عضو این معاهدات بشوند به مفاد آن‌ها ملتزم‌اند. پروتکل‌های الحاقی از جمله معاهدات حقوق بشردوستانه هستند که سعی در انسانی‌تر کردن جنگ‌ها (داخلی و بین‌المللی) دارند. با این حال، هر کشور در پیوستن به آن‌ها باید ضمن توجه به نیاز جامعه جهانی به تدوین این مقررات مصلحت ملی خود را نیز مدنظر قرار دهد. در نهایت با توجه به عدم ضرورت و فوریت تصویب این دو پروتکل در مقطع فعلی و با عنایت به لزوم بررسی دقیق‌تر و جزئی‌تر مفاد هر دو کنوانسیون و ملاحظه آثار تصویب آن‌ها برای کشورمان پیشنهاد می‌شود، تصویب این پروتکل‌ها در مقطع فعلی مسکوت گذارده شده و منوط به مطالعات دقیق‌تر و بررسی‌های جامع‌تر در این زمینه گردد (خلف‌رضایی و عطار، ۱۳۹۱: ۴).

اصول اساسی پروتکل‌ها و ساختار الحاق

آنچه امروزه به‌عنوان حقوق مخاصمات مسلحانه مشهور است. مجموعه قواعد و مقرراتی است که از معاهدات و عرف‌های بین‌المللی ناشی شده و در خصوص مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و داخلی حاکم است. این در حالی است که به‌رغم پذیرش جهانی «اصل ممنوعیت توسل به زور یا تهدید به استفاده از آن» در نظام حقوق بین‌الملل نوین، اما توسعه و تدوین حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه همچنان در حال تکوین است (See: McCoubrey and White, 1992: 318-322). به‌عبارت‌دیگر، باینکه وقوع جنگ ممنوع گشته است، اما واقعیت جنگ نادیده گرفته شده و قواعد حقوقی برای نحوه شرکت در آن، کماکان در حال توسعه است؛ بنابراین توسعه حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه، مستلزم در نظر گرفتن تضمیناتی برای اجرای آن است. امروزه حقوق جنگ دارای یک نظام ضمانت اجرای گسترده بوده که هدف نخست آن حمایت از قربانی است، نه به کیفر رساندن مجرم (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۰: ۲۳۹-۲۴۰).

با این حال، حقوق بشردوستانه بین‌المللی به‌عنوان شاخه‌ای از حقوق بین‌الملل، در مفهوم سنتی خود شاخه‌ای از حقوق جنگ است که در حقوق بین‌الملل سنتی به دو شاخه «حقوق بر جنگ (jus ad bellum)» و «حقوق در جنگ (jus in bellum)» تقسیم می‌گردد. «حقوق بر جنگ» که ناظر بر مشروعیت یا عدم مشروعیت توسل به زور است و «حقوق در جنگ» که فارغ از مشروعیت یا عدم مشروعیت توسل به زور به نحوه رفتار متخاصمین در جنگ و قواعد حاکم در حین مخاصمه می‌پردازد. به‌عبارت‌دیگر این حقوق، بخشی از حقوق بین‌الملل بوده که در مواقع بروز مخاصمات مسلحانه، بر روابط میان دولت‌ها حاکم است. بنابراین، هدف آن تا حد امکان، کاهش آلام، صدمات و خسارات ناشی از جنگ است. از این رو، وظایفی را بر عهده اشخاص ساکن در این دولت‌ها، به‌ویژه اعضای نیروهای مسلح واگذار می‌کند (راجرز و مالرب، ۱۳۸۲: ۳۱).

اسناد بین‌المللی حقوق بشردوستانه به‌طور سنتی به دو بخش «حقوق لاهه ناظر بر محدودیت‌های نظامی» و «حقوق ژنو حقوق مربوط به غیرنظامیان» تقسیم می‌گردد.^۱ قواعد حقوق لاهه عمدتاً در کنوانسیون‌های ۱۹۰۷ لاهه و قواعد حقوق ژنو در کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو به نظم در آمده است. البته، رعایت تفکیک بین افراد و اهداف غیرنظامی با نظامیان و اهداف نظامی و در نتیجه ممنوعیت حمله به غیرنظامیان در بسیاری از اسناد بین‌المللی بیان شده که می‌توان آن را یکی از اصول مهم حقوق بین‌المللی بشردوستانه شمرد. مفاد این اصل را می‌توان در ماده نخست کنوانسیون نهم ۱۹۰۷ «لاسه مبنی بر منع بمباران اماکن مسکونی بی‌دفاع از طریق دریا»، در قطعنامه‌های بسیار مهم ۲۲۴۴ مصوب ۱۹ دسامبر ۱۹۶۸ و ۲۶۷۵ مصوب ۹ دسامبر ۱۹۷۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد جستجو

۱- در این خصوص ر.ک: مواد ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱ (بندهای ۳ و ۷)، ۵۷ و بندهای «الف» و «ب» ماده ۸ از پروتکل اول الحاقی.

کرد. در کنوانسیون چهارم ۱۹۴۹ ژنو نیز طی مواد ۱۳ به بعد، حمایت‌های کلی در قبال برخی از آثار مخاصمه به‌ویژه در خصوص اهالی سرزمین‌های اشغال شده، مقرر گشته است (Chetail, 2003: 238-242). افزون بر این، موارد نیز قطعنامه‌های بسیاری از سوی شورای امنیت و مجمع عمومی سازمان ملل متحد صادر شده است. همچنین در رویه قضایی بین‌المللی، بر این نکته تأکید شده که حمایت از غیرنظامیان از اصول اساسی تشکیل دهنده حقوق بین‌الملل بشردوستانه است و ممنوعیت حمله به افراد یا سکنه غیرنظامی از قواعد بنیادین و عرفی این حقوق بوده که در تمامی مخاصمات لازم به رعایت است (رنجبریان، ۱۳۸۱: ۱۵۴).

با این وجود، «چگونه می‌توان بیان مزیت نظامی و رفتار بشردوستانه تناسب برقرار کرد؟» برای پاسخ باید به «اصل تناسب» رجوع نمود که بر پایه آن در یک حمله نظامی از میزان زور و قدرتی استفاده می‌شود که برای غلبه بر طرف مقابل کفایت کند. به‌طور کلی، به نظر می‌رسد ممنوعیت حمله علیه غیرنظامیان، اصل تفکیک میان اهداف و اموال نظامی و غیرنظامی و همچنین اصل تناسب، از اصول تفکیک‌ناپذیر حقوق بشردوستانه به شمار می‌آیند. پروتکل‌های الحاقی در واقع برای تکمیل کنوانسیون‌های ژنو و رفع نقایص آن به تصویب رسید. لیکن با تصویب پروتکل‌های الحاقی در عمل تفکیک میان حقوق لاهه و ژنو نیز از میان رفته و حقوق بشردوستانه به‌صورت یک مجموعه تفکیک‌ناپذیر از قواعد مربوط به حمایت از افراد و محدودیت‌های نظامی در آمده است (Moir, 2002: 30-52). با این وجود، مقررات حقوق بین‌المللی بشردوستانه به‌طور عام و مقررات راجع به حمایت از غیرنظامیان به‌طور خاص، هرچند که در موقع بروز مخاصمات مسلحانه فرصت اجرا می‌یابند و اساساً این حقوق مربوط به دوره مخاصمه است؛ اما برای اجرای مطلوب آن باید فرصت زمان صلح و آرامش را غنیمت شمرد و با آموزش و تبیین این مقررات برای آشنایی همگانی و ارتقای دانش کارگزاران نظامی در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای و حتی ملی تلاش کرد.

بنابراین، در خصوص آثار حقوقی الحاق ایران به پروتکل اول (راجع به قربانیان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی) و پروتکل دوم (راجع به قربانیان مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی) بر پایه ساختار نظام، می‌بایست نکات ذیل وفق اصول بنیادین حاکم بر محور اساسی مقرر در پروتکل‌های اول و دوم مورد توجه قرار گیرد:

اولین اصل، تفکیک بین رزمندگان و غیررزمندگان است. به‌موجب این اصل، دولت‌ها هرگز نباید افراد غیررزمنده را هدف قرار دهند و در نتیجه نباید از سلاح‌هایی استفاده کنند که قادر به تفکیک بین اهداف نظامی و غیرنظامی نمی‌باشند.

دومین اصل، وارد کردن رنج بیهوده را به رزمندگان را ممنوع اعلام کرده و بر اساس آن، استفاده از سلاح‌هایی که رنج بیهوده به رزمندگان وارد می‌کند یا بدون هیچ فایده‌ای رنج آن‌ها را تشدید می‌نماید، ممنوع است. دو اصل فوق در نظریه مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری به سازمان بهداشت جهانی در هشتم جولای سال ۱۹۹۶ در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت تهدید به استفاده یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای به‌عنوان اصول اساسی (عرفی) حاکم بر مخاصمات مسلحانه مورد تأیید قرار گرفته است (نسیم‌فر، ۱۳۷۸: ۴۲۲-۴۱۹).

از این رو، ایران مانند سایر دولت‌های دیگر چه عضو پروتکل‌های الحاقی باشد یا نباشد، از جنبه حقوق بین‌الملل عرفی ملتزم به رعایت اصول ناظر بر دو اصل فوق‌الاشاره به‌نحوی که در پروتکل‌ها مندرج است.

قلمرو حقوقی در اجرای پروتکل‌ها

رعایت اصل تفکیک میان نظامیان و غیرنظامیان و اصل منع رنج بیهوده با اصول و تعالیم مذهبی و دینی و مبانی اعتقادی دین مبین اسلام سازگاری دارد و حتی بسیاری از اندیشمندان منشأ شکل‌گیری حقوق بشردوستانه را تعالیم و دستورات پیامبر اکرم (ص) به سپاهیان اسلام و رویه جنگ‌های مسلمانان می‌دانند (محقق داماد، ۱۳۸۱: ۱۰۵-۹۵). از این رو، با مطالعه آیات و روایات متعدد در آموزه‌های دینی می‌توان چارچوب حقوق بشردوستانه اسلامی را بر پایه سه اصل «نهی تجاوز»،^۱ «وجوب تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی»^۲ و «الزام حاکمیت منطبق بر اسلحه و احساسات» ملاحظه نمود (ر.ک: عالی، ۱۳۸۶: ۱۹۴-۱۸۶).

چارچوب حقوقی ایران در جنگ تحمیلی هشت‌ساله نشانگر اعتقاد و عمل به اصول فوق از سوی رزمندگان ایران است. عدم توسل به اقدام متقابل در حمله به شهرها و امکان غیرنظامی (رعایت اصل تفکیک) و عدم استفاده از سلاح‌های شیمیایی علی‌رغم اقدام نیروهای بعث (رعایت اصل منع رنج بیهوده) نمونه‌هایی از رعایت اصول مزبور از سوی ایران تلقی می‌گردد (ر.ک: جلالی و مقامی، ۱۳۸۷: ۱۲۸-۱۲۱). البته، رعایت اصول یادشده تنها به دلیل اعتقاد کامل رزمندگان ایران در پذیرش چارچوب مبانی و اصول نظام اسلامی است که در این راستا عده‌ای از فقها به‌واسطه تشریح احکام کلی و بازشناسی برخی از مصادیق سلاح‌های ممنوعه دیدگاه‌هایی را در نفی استفاده از آن‌ها را بیان نموده‌اند؛^۳ به‌عنوان نمونه، بنیان‌گذار کبیر و معمار انقلاب اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره) در خصوص کاربرد سلاح‌های شیمیایی در طول جنگ تحمیلی، این سلاح‌ها را مغایر با آموزه‌هایی دینی شناخته و کاربرد آن‌ها را ممنوع اعلام نمودند.

لازم به‌ذکر است که جمهوری عربی مصر بر اساس اعتقاد راسخ خود به اصول شریعت بزرگ اسلامی، هم‌زمان می‌خواهد تأکید کند که این وظیفه همه ملت‌ها است که از دخالت غیرنظامیان بی‌گناه در مخاصمات مسلحانه خودداری کنند. علاوه‌بر این، آن‌ها باید حداکثر تلاش خود را برای این هدف انجام دهند، زیرا این امر برای بقای بشریت و میراث فرهنگی و تمدن همه کشورها و ملت‌ها ضروری است.^۴

به‌علاوه، جمهوری عربی مصر «کنوانسیون بین‌المللی عدم اعمال محدودیت‌های قانونی در جنایات جنگی و جنایات علیه بشریت» را تصویب کرده است.^۵ بر اساس ماده ۱۵۱ قانون اساسی مصر، کنوانسیون‌های بین‌المللی بلافاصله پس از تصویب یا الحاق به آن، بخشی از قوانین مصر می‌شوند و مانند هر قانون دیگری قابل اجرا هستند و انواع و سطوح مختلف دادگاه‌ها موظف به اعمال و اجرای آن‌ها هستند.

۱- در این رابطه می‌توان به آیه ۱۹۰ سوره مبارکه بقره اشاره نمود که می‌فرماید: «لا تعتدوا ان الله لایجب المعتدین» به حریم کسی تجاوز نکنید که خداوند تجاوزگران را دوست نمی‌دارد.»

۲- بر پایه اصل مزبور، مصونیت غیرنظامیان به‌ویژه زنان و کودکان مورد عنایت نظام اسلامی قرار گرفته است که بر همین مبنا پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت ایشان صراحتاً دستور نهی از کشتن زنان و کودکان دشمن را صادر فرمودند: «[ان رسول الله صلی الله علیه و آله نهی عن قتل النساء و الولدان فی دار الحرب الا ان یقاتلن] همانا رسول خدا (ص) از قتل زنان و کودکان در دار الحرب نهی کرده است، مگر این که عده مزبور در حال جنگیدن باشند» (الحرعاملی، ۱۴۰۳: ۴۸-۴۷، ر.ک: مجلسی، ۱۹۸۳: ۲۵)

۳- لازم به‌ذکر است در میان این‌گونه سلاح‌ها، کاربرد «سم» در روایات به نقل از پیامبر اکرم (ص) ذکر شده است. بر این اساس، اسلام از پراکندن سم در شهرها و سرزمین مشرکان نهی نموده است. یک تفسیر از این حکم خاص این است که «هرچند این حدیث تنها سم را عنوان نموده است، اما کلیه سلاح‌های کشتار جمعی را دربر می‌گیرد؛ زیرا سلاح‌هایی هم‌چون سلاح‌های هسته‌ای و غیره، گناهار و بی‌گناه، مسلح و غیرمسلح را ناپود می‌کند» (ساعد، ۱۳۸۶: ۴۴۶).

4- <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/state-parties/eg>

۵- کنوانسیون عدم اعمال محدودیت‌های قانونی برای جنایات جنگی و جنایات علیه بشریت با قطعنامه ۳۳۹۱ (XXIII) مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۲۶ نوامبر ۱۹۴۸ تصویب و برای امضاء، تصویب و الحاق گشوده شد. از دسامبر ۲۰۲۰، با پیوستن اکوادور، این کنوانسیون دارای ۵۶ کشور عضو است که شامل ۵۵ کشور عضو سازمان ملل و کشور فلسطین است.

عرفی شدن مقررات پروتکل‌ها

یکی از مسائل مطروحه در ارتباط با پروتکل‌ها این که «آیا قواعد پروتکل‌ها جنبه حقوق بین‌الملل عرفی پیدا کرده یا خیر؟» در پاسخ باید اظهار داشت، علی‌رغم شمار نسبتاً کثیر دولتهایی که این پروتکل‌ها را تصویب نموده‌اند نمی‌توان بیان داشت که کلیه مقررات این پروتکل‌ها قاعده عرفی بین‌المللی پیدا کرده است. پاسخ به این سؤال اصولاً در صلاحیت محاکم بین‌المللی است. آنچه در این زمینه می‌توان گفت این است که حداقل آن دسته از قواعد و مقررات پروتکل‌ها که در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به‌عنوان جنایت جنگی شناخته شده جنبه قواعد عرفی بین‌المللی پیدا کرده است (ارسنجان، ۱۳۷۸: ۳۰۷ - ۳۰۳) بنابراین آن دسته از قواعد پروتکل‌ها که جنبه عرفی پیدا کرده برای همه دولت‌ها الزامی است.

سؤال دیگری که مطرح است این است که چنانچه مقررات پروتکل‌ها عرفی شده باشد چه منفعتی از طریق الحاق به آن‌ها عاید کشور می‌گردد؟ در پاسخ باید گفت از آنجاکه اصول و قواعد پروتکل‌ها اصولاً برای حمایت از افراد و اماکن غیرنظامی (زنان و کودکان و اماکن مذهبی و فرهنگی) مقرر شده‌اند عدم الحاق به این پروتکل‌ها از سوی یک کشور ممکن است این تردید را پدید آورد که کشوری که به این پروتکل‌ها ملحق نمی‌شود قصد عدم رعایت این قواعد بشردوستانه را دارد و به‌این ترتیب در مظان اتهام قرار می‌گیرد. از این‌رو، به نظر می‌رسد ایران در چارچوب نظام حقوقی نشان داده در عمل حتی فراتر از قواعد پروتکل‌ها عمل نموده و می‌تواند از طریق الحاق به پروتکل‌ها نوعی وجهه بین‌المللی را نیز برای خود کسب نماید.

علاوه‌بر این، الحاق به پروتکل‌ها فرصتی را برای ایران فراهم می‌آورد تا از طریق شرکت در کنفرانس‌های اعضای پروتکل‌ها در توسعه حقوق بین‌الملل بشردوستانه سهیم گردد.

لازم به ذکر است ورود اصطلاح حقوق بشردوستانه به عرصه حقوق بین‌الملل، خود تجلی بارز توسعه و تحول حقوق بین‌الملل است؛ زیرا قواعد حقوق بشردوستانه از قبل موجود بوده و بخشی از حقوق جنگ یا حقوق مخاصمات مسلحانه تشکیل می‌داده است (ر.ک: ضیایی‌بیگدلی، ۱۳۸۶: ۷۳۰-۷۱۷).

البته راجع به رویکرد جمهوری عربی مصر می‌توان ادعان داشت که ضمن اعلام تعهد خود به رعایت کلیه مفاد پروتکل‌های الحاقی، مایل است بر اساس رفتار متقابل تأکید کند که از حق واکنش در برابر هرگونه نقض تعهدات تحمیلی توسط هر یک از طرفین دفاع می‌کند.^۱ البته، وفق بیانیه مصر ۲۰ اکتبر ۲۰۱۴ راجع به «وضعیت پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ و حفاظت از قربانیان مخاصمات مسلحانه» اهمیت رعایت جهانی اسناد حقوق بین‌الملل بشردوستانه از جمله پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ در رویکرد جمهوری عربی مصر مورد تأیید قرار گرفت و با وجود این تلاش‌های قابل ملاحظه در الحاق به پروتکل‌ها، ادعان داشت که نقش دولت‌ها در ترویج و رعایت اسناد بین‌المللی بشردوستانه امری حیاتی است.^۲

آثار حقوقی الحاق

مطابق یک اصل مسلم حقوق بین‌الملل، معاهده فقط طرفین آن را در روابط میان خود ملزم می‌سازد و هیچ حق یا تکلیفی برای سایر دولت‌های غیرعضو پدید نمی‌آورد. از این‌رو، در صورت ایران به پروتکل‌ها تنها در روابط متقابل دولتهایی که پروتکل‌ها را تصویب کرده‌اند (با

1- <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/state-parties/eg>

2- <https://www.un.org/en/ga/sixth/69/pdfs/statements/protocols/egypt.pdf>

رعایت شروط طرفین) ملزم به رعایت مقررات آن بوده و در قبال دولت‌هایی که پروتکل‌ها را نپذیرفته‌اند، هیچ تعهدی برای اجرای آن‌ها ندارد. بنابراین، از آنجا که برخی از دولت‌ها (همچون آذربایجان، افغانستان، ترکیه، عراق، پاکستان و آمریکا) به پروتکل‌ها ملحق نشده‌اند، در صورت وقوع حادثه‌ای و علی‌رغم تصویب پروتکل‌ها از سوی ایران، پروتکل‌ها هیچ‌گونه محدودیتی را در روابط ایران با این‌گونه دولت‌ها اعمال نخواهد کرد. معذالک، در خصوص موارد اخیر قواعد حقوق بشردوستانه عرفی و قراردادی که همه دولت‌ها به آن متعهدند حاکم بر روابط متقابل میان طرفین خواهد بود. همچنین در این رابطه باید به موضوع بازدارندگی الحاق به پروتکل‌ها نیز توجه داشت؛ چراکه از طریق الحاق به پروتکل‌ها نوعی تضمین حمایتی برای اشخاص و افراد غیرنظامی خود (به‌عنوان مثال بمباران شهرها) در روابط متقابل فراهم می‌آید.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، در نظام حقوقی ایران، حقوق بشردوستانه وابسته به بستر فرهنگی، تاریخی، اخلاقی و ره‌توشه‌های گرانبار آن است. بنابراین، در این میان پرسش‌هایی وجود دارد و آن اینکه «چرا تاکنون ایران نتوانسته نقش پیش‌تازانه‌ای را در اجرای حقوق بشردوستانه ایفا کند؟» و «چه اقداماتی را باید در راستای ترویج حقوق مزبور و نهادینه ساختن آن در کشور انجام داد؟» برای پاسخ به پرسش‌های فوق باید عنوان نمود. اولین گام در این مسیر، فرهنگ‌سازی توسط رسانه‌ها است. از این حیث و در منظر حقوقی، نقش حقوق بشردوستانه در کشور ضعیف به نظر می‌رسد.

به‌علاوه، زمانی که معاهده‌ای با ماهیت بشردوستانه در صحن پارلمان تحت بررسی قرار می‌گیرد. اولاً، نسبت بدان با بدبینی نگریسته می‌شود و ثانیاً، آن را به‌عنوان تضعیف‌کننده قوای نظامی تلقی می‌نمایند؛ این در حالی است که از حیث امنیتی و سیاسی، ایران عملیات نظامی برون‌مرزی ندارد و اقدامات نظامی کشور بر پایه سیاست دفاعی شامل سخت‌افزاری و نرم‌افزاری استوار است. هرچند این اعتقاد نیز وجود دارد که در فرایند الحاق ایران به پروتکل‌های الحاقی به‌ویژه پروتکل اول الحاقی، موضوع روند نرم‌افزاری، «محدودکننده» و «بازدارنده» هستند؛ چراکه تهدیدات نرم‌افزاری، ابعاد حقوقی و امنیتی و حاکمیت ملی کشورهای در حال توسعه را مورد هدف قرار داده. از این‌رو، قدرت‌های بزرگ با هوشیاری کامل دیدگاه‌ها و نظریات خود را در قالب معاهدات و مقررات بین‌المللی به‌ویژه در رابطه با حقوق بشردوستانه، مبارزه با تروریسم، خلع سلاح و دیگر چالش‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، بر دیگر کشورها تحمیل می‌نمایند.

مع‌الوصف، به‌طور کلی، هدف حقوق بشردوستانه، تعدیل آثار جنگ، کاستن از خشونت آن و حفظ کرامت انسانی است و در صورتی که طریق فرهنگ‌سازی بتوان آن را ترویج داد، موجب می‌شود که اجرای آن تسهیل و تصریح گردد و به یک عقیده همگانی مبدل شود؛ هرچند که روش‌های ترویج از قبیل برگزاری کلاس‌های آموزشی، برپایی سمینارها، ایجاد کارگاه‌های پژوهشی، مطالعه موردی و شبیه‌سازی را نباید فراموش کرد.

با این‌وجود، در چارچوب نظام می‌توان با یافتن ریشه‌های فرهنگی، تاریخی و اخلاقی حقوق بشردوستانه در کشور و هویت بخشیدن به این حقوق و یا در نظر داشتن سیاست‌های دفاعی کشور، به معاهدات با رهیافت بشردوستانه ملحق شد. هرچند تاکنون اقداماتی در این خصوص صورت گرفته، لیکن هماهنگی و همکاری بیشتر سازمان‌های دولتی و غیردولتی در این رابطه باید وجود داشته باشد.

منابع فارسی

- ارسنجان، ماه‌نوش (۱۳۷۸)، «اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی رم»، در: دیوان کیفری بین‌المللی و جمهوری اسلامی ایران، به اهتمام اسحاق آل‌حیب، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، چ ۱.
- الحرعاملی، محمد بن الحسن (۱۴۰۳)، وسائل الشیعه، ج ۱۱، تهران: المکتبه الاسلامیه.
- ارگانی (۱۳۸۶)، «مقارنه تطبیقی حقوق بشردوستانه بین‌المللی و شریعت اسلام»، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال‌احمر و کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چ ۱.
- ایدرم، حسن (۱۳۸۶)، «مبانی قرآنی حقوق بشردوستانه»، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال‌احمر و کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چاپ اول، زمستان.
- ساعد، نادر (۱۳۷۹)، «منع اخراج غیرنظامیان از سرزمین‌های اشغالی فلسطین از دیدگاه حقوق بین‌الملل بشردوستانه»، فصلنامه مطالعات فلسطین، سال دوم، ش ۲.
- ساعد، نادر (۱۳۸۶)، «چارچوب‌بندی کاربرد سلاح‌های ممنوعه در حقوق بشردوستانه و اسلام»، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال‌احمر و کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چ ۱.
- ساعد، نادر (۱۳۸۹)، «حقوق بشردوستانه ناظر بر محاصره غزه»، در: فلسطین و حقوق بین‌الملل معاصر، به اهتمام نادر ساعد، انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، چ ۱.
- جلالی، محمود و مقامی، امیر (۱۳۸۷)، «تعامل حقوق ایران و حقوق بین‌الملل کیفری در جرم‌انگاری کاربرد سلاح‌های شیمیایی»، نامه مفید، سال چهاردهم، ش ۷۰.
- خلف‌رضایی، حسین و محمدصالح عطار (۱۳۹۱)، «لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل‌های اول و دوم الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۷۷»، ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ش ۱.
- جهان‌تیغ، حسین؛ حسین نجفی (۱۳۹۷)، «نقش و جایگاه پروتکل‌های الحاقی به کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ در حقوق بین‌الملل»، جستارهای حقوق عمومی، ش ۵.
- ضیایی‌بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۰)، حقوق جنگ (حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه)، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چ ۲.
- ضیایی‌بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۶)، «توسعه و تحول حقوق بشردوستانه در بستر بین‌المللی معاصر»، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال‌احمر و کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چ ۱.
- دمج، اسامه (۱۳۸۳)، «اجرای حقوق بشردوستانه بین‌المللی توسط نیروهای مسلح»، مجموعه مقالات همایش رسالت رسانه‌های گروهی در ایران (دیدگاه‌ها و چالش‌های بشردوستانه)، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و کمیته ملی حقوق بشردوستانه جمعیت هلال‌احمر جمهوری اسلامی ایران، تهران.
- راجرز، آنتونی و مالرب، پل (۱۳۸۲)، قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه، ترجمه کمیته ملی حقوق بشردوستانه، انتشارات امیرکبیر، چ ۱.
- رنجبریان، امیرحسین (۱۳۸۱)، «حمایت از غیرنظامیان در مخاصمات مسلحانه»، بررسی تحولات اخیر حقوق بشردوستانه

بین‌المللی، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق بشردوستانه بین‌المللی، کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چ ۱. عالی، عبدالروف (۱۳۸۶)، «حقوق بشردوستانه بین‌الملل اسلامی در آینه قرآن و سنت»، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال احمر و کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چ ۱.

کاسسه، آتونویو (۱۳۸۲)، «فرآیند جاری تعقیب کیفری و مجازات نقض حقوق بین‌الملل بشردوستانه»، ترجمه صادق باقری، مجله تخصصی الهیات و حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، سال سوم، ش ۹ و ۱۰.

کمیته ملی حقوق بشردوستانه (۱۳۸۱)، آشنایی با حقوق بشردوستانه بین‌الملل، تهران: چاپ باختر.

مجلسی، محمدباقر (۱۹۸۳)، بحارالانوار، ج ۹۷، بیروت: دارحیاء التراث العربی.

محقق داماد، مصطفی (۱۳۸۱)، «تدوین حقوق بشردوستانه بین‌الملل و مفهوم اسلامی آن»، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۱۸.

موسوی، سیدفضل‌اله و سیدمجید تفرشی‌خامنه (۱۳۹۵)، «جایگاه آستانه مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی ذیل پروتکل الحاقی دوم»، مطالعات حقوق عمومی، ش ۴.

نسیم‌فر، علی (۱۳۷۸)، «راهبرد دیوان بین‌المللی دادگستری و دیوان کیفری بین‌المللی در زمینه سلاح اتمی»، دیوان کیفری بین‌المللی و جمهوری اسلامی ایران، به اهتمام اسحاق آل‌حیب، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، چ ۱.

یوسفی‌راد، مرتضی (۱۳۸۶)، «مبانی فلسفه حقوق بشردوستانه در اسلام»، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال احمر و کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چ ۱.

لاتین

- Arnold, Roberta and Hildbrand, Pierre-Antonio (2005), *International Humanitarian Law and the 21st Century's Conflicts*, Lausanne: Edis.
- Chetail, Vincent (2003), "The contribution of the International Court of Justice to international humanitarian law", *IRRC*, June 2003, Vol. 85, No. 850.
- Henckaerts, Jean-Marie and Doswald-Beck, Louise (2005), *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Krefzmer, David (2003), "The Occupation of justice: The Super Court of Israel: The Supreme Court of Israel and the Occupied Territories", quoted: *Pentagon: Stop The Wall in Palestine*, Palestine.
- McCoubrey, Hilaire and White, Nigel D. (1992), *International Law and Armed Conflict*, Aldershot, Vermont, Dartmouth Publishing.
- Meron, Theodor (2000), "The Humanization of Humanitarian Law", *American Journal of International Law*, No.94.
- Moir, Lindsay (2002), *The Law of Internal Armed Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Prorost (1994), *Reciprocity in Human Rights and Humanitarian Law*, Bybil.
- Shearer (1994), *Recent Developments in International Criminal Law Affecting Enforcement of International Humanitarian Law*, in Australian Defense Studies Centre, *Selection of papers Delivered to the second Regional Conference on International Humanitarian Law*, 12- 14 Dec.